

Tieteellinen elämä

Vaikka varsinaiset barometrit ilmaantuivatkin tieteelliseen ja yhteiskunnalliseen keskusteluun vasta 1900-luvun puolivälissä, sanalla oli jo kauan tarkoitettu myös muuta kuin ilmapuntaria. Luonnontieteellinen huomio siitä, että maapallon ilmakehän paino vaihtelee, oli varmasti 1600-luvulla aluksi puhtaan fysikaalinen, mutta on helppoa kuvitella, että asialle tarjoutui välittömästi toinenkin merkitys: ilmanpaine on jollain lailla yleinen henki, ilmapiiri, mielenmaisema. Ajatus siitä, että joskus ilmanala painaa niskassamme enemmän, joskus vähemmän, ei voi olla muuttumatta fysikaalisesta henkiseksi – puhumattakaan siitä, että ilmanpaineen muutokset saattavat kertoa myrskyn tulemisesta kauan ennen kuin sitä mitenkään muuten on ollut mahdollonta havaita.

Barometrejä julkaistaan Suomessa vuosittain kymmeniä, ja jonkinlaista ilmapuntarin paikkaa ne todella toimittavat. Formaatti on muodostunut nykyään tiukaksi: ne ovat osa sitä prosessia, jolla tieteellinen tutkimus osallistuu yhteiskunnalliseen järjestykseen ja poliittiseen päätöksentekoon. Barometrejä julkaisevat hyvin monenlaiset instituutiot ja niiden aiheet ovat usein julkaisijansa asiantuntijuuden alaa. Tulee myös mieleen väittää, että barometri on nykyään ikään kuin koko instituution yhteiskunnallinen olemassaolo: instituution on julkaistava barometri ollakseen olemassa. Näin lista on kiinnostava: Sitralla on Tulevaisuusbarometri, Nuorisotutkimusseuralla ja Valtion nuorisoneuvostolla on Nuorisobarometri,

Lapsiasianvaltuutetulla on Lapsibarometri ja Tutkimuseettisellä neuvottelukunnalla on Tutkimusetiikan barometri. Sukupolvibarometrin tekijä on keskustalainen E2-tutkimuskeskus, Kansalaisbarometrin taas Helsingin yliopisto. Entä kuka onkaan tehnyt Kestävät kaupunkiympäristöt -barometrin? No grynderi YIT. Tämä on ehkä viimeaikaista, siis että julkaisun tutkimuspohjaisuus ei tee mahdottomaksi sitä että julkaisija onkin yritys. Mutta sinänsä selkeitä intressejä ajavien barometrien perinne on jo vanha: työ- ja elinkeinoministeriö julkaisee Työvoimabarometriä ja EK Vientibarometriä.

Pitkästä historiastaan huolimatta barometri on viimeaikainen ilmiö, tai ainakin niiden määrän räjähdysmäinen kasvu on tapahtunut ihan äskettäin. Kyse on kymmenistä vuosista: esimerkiksi voi ottaa Nuorisobarometrin, joka vuosittain ilmestyyvänä juhlii tänä vuonna 30-vuotisuuttaan.

Yleisemmin ja tieteellisesti barometrin historia liittyy ilmeisesti yhtäältä vaalien tulosten ennakoimiseen yleisen mielipidemittauksen muodossa ja toisaalta markkinoiden tarpeeseen ennakoida ihmisten, kuluttajien, mielenmaisemaa 1900-luvun alkupuolella Yhdysvalloissa. Toinen barometrien merkkipaalu on niin sanottu Eurobarometri, jota alettiin julkaista 70-luvulla tarkoituksena saada käsitys eurooppalaisten ajatusten ja mielipiteiden mahdollista muutoksista – ja samalla pelkästä ilmanalasta rakennettiin brutaalisti ja hapuillen paljon vahvemmin olemassaoleva asia.

Ainakin tieteellisten instituutioiden barometrit ovat myös muodoltaan hämmäntävän yhdenmukaisia. Niiden pohjana on usein tieteellisesti pätevä kyselytutkimus ja siltä pohjalta tehty analyysi. Mukana on usein vertaisarvioituja artikkeleita sekä puheenvuoroja. Usein barometriin kuuluu myös politiikkasuositukset-osio. Viimeksi mainittu kertookin paljon siitä, millä tavalla barometri juuri on tietty kuva tieteen paikasta yhteiskunnan järjestyksessä: tutkimuksella on paikka yhteiskunnallisissa muutoksissa ja murroksissa kohti parempaa. Barometrien muoto tuntuukin kokoontuvan sen ympärille, että vaikka sen kuvaama ilmiö ei vaikuttaisikaan hyvältä, barometrijulkaisu puhuu äänellä, joka haluaa että kaikki menee kohti parempaa – ainakin barometrin julkaisijatahon näkökulmasta. Tässä mielessä barometri toimii toisin kuin luonnontieteellinen ilmapuntari, joka saattaa todella joskus ennustaa myös katastrofaalista myrskyä.

Formaatti on kiinnostava: vaikka yhteiskuntatiede ja sen tekijät ovat nykyaikana täysin valistuneita sekä haastattelututkimuksen metodisista kysymyksistä että tilastollisten menetelmien rajoitteista, barometreihin kuuluu tieteellisesti katsoen hämmäntävän affirmatiivinen tyyli. Barometrien julkaisutiedotteet muodostuvat usein tällaisista väitteistä: ”Luotetuimpien instituutioiden ja organisaatioiden järjestys on Tiedebarometrissa ollut pitkään sama: puolustusvoimat, poliisi ja yliopistot. Näin oli myös tällä kertaa.” Barometrien tyyli muodostuu varmasti monista tekijöistä ja sitä voi kyllä lukea myötkarvaan, tottakai: jos kerran kyselytutkimuksessa pyydetään ihmisiä arvioimaan eri instituutioiden luotettavuutta, yksinkertaisesti sitä, että ”luottaako” niihin, pitääkö niitä instituutioina jollain lailla neutraaleina eikä ainakaan esimerkiksi korruptoituneena, niin totta kai voi sanoa että suomalaiset ”luottavat” poliisiin. Mutta mitä ihmettä se tarkoittaa – miksi kukaan ikinä luottaisi poliisiin kaltaiseen instituutioon? Voihan sitä vaikkapa arvostaa, pitää sen olemassaoloa ja tehtävää yleisen järjestyksen kannalta ymmärrettävänä, mutta mitä vastaajat mahtavat todella tarkoittaa sanoessaan ”luottavansa”, ja voiko siitä päätellä, että suomalaiset ”luottavat poliisiin”.

Vaikuttaa myös, että edellisen kaltaiset tiivistykset barometrien tulosten julkisessa esittelyssä eivät ole tuollaisia sattumalta. Ehkä yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuvan instituution kontribuutio tunnustetaan vain, jos se jollain tavalla sopii päivänpoliittiseen konsensukseen: kun yhteiskunnallinen järjestys herättää huolta, on hyvä kuulla luottamuksen pysyvän. Logiikka on se, että barometri esittää tutkimuksen pohjalta tietyn huolen, ja sitten barometriin kuuluvassa politiikkasuositukset-osiossa ehdotetaan toimia huolen hälventämiseksi. Esimerkiksi uusimman Nuorisobarometrin tapaan, jossa ensin poimitaan tuloksena esiin, että ”huolestuttava tieto tuoreessa Nuorisobarometrissa on nuorten tulevaisuususkon lasku”, ja sitten valtion nuorisoneuvoston puheenjohtajan suulla todetaan, että: ”Päätöksentekijöiden tulee ryhtyä konkreettisiin toimiin nuorten tulevaisuususkon palauttamiseksi ja luomaan puheessaan toivoa kriisien lietsomisen sijaan”.

Monissa tapauksissa barometrien yhteiskunnallinen vaikuttavuus on jollain lailla harmitonta: tietysti on hyvä, että tutkimus löytää yhteiskunnasta ilmiöitä, epäkohtia, miksei ilonaiheitakin, ja tuo niitä tehokkaasti päivänpoliittiseen ja yhteiseen todellisuuteen. Joissakin tapauksissa on kuitenkin myös paikallaan jupista siitä, mitä ihmettä barometrien tieteellisessä elämässä tapahtuu – tai ajatellaan tapahtuvan.

Ainakin voi sanoa, että jos barometrien vaikutus on jollain lailla konsensushakuihin niin tällainen taipumus sopii hyvin tiettyihin aiheisiin – yhteiskunnallinen järjestys, keskeisten perinteiden ja arvojen tukeminen – mutta tiettyihin aiheisiin se taas ei sovi yhtään. Siksi tuntuu hurjalta lukea vaikkapa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisemaa Tutkimuseettikan barometria vuodelta 2023:

Barometri osoittaa, että tutkimuseettisen tiedon taso Suomessa on hyvä. Vastauksista nähdään, miten tärkeänä aihetta Suomen tiede- ja tutkimusmaailmassa pidetään. Piittaamattomia asenteita ja

niistä johtuvaa vahinkoa paheksuttiin, ja vähäisistä resursseista johtuvan kilpailun vaikutukset koettiin huolestuttaviksi.

Mitä tämä barometrin johtopäätösluvussa ladel-tu litania tarkoittaa? ”Piittaamattomia asenteita ja niistä johtuvaa vahinkoa paheksuttiin...” Mitä tällä lauseella halutaan saada aikaan? Ilmeisesti sitä, että tutkimusyhteisön sisäinen moraalii vahvistuu – ikään kuin ilman sitä tutkijat tekisivät ihan mitä sattuu. Koska mikään tutkimustulos tämä lause ei ole. Tottakai olisi mahdollista sanoa, että kyselytutkimuksen aineiston perusteella tutkijat paheksuvat ”piittaamattomuutta”, jos sitä olisi kysytty tällä tavalla suoraan. Mutta mitään siihen viittaavaa kysymystä ainakaan barometrin kyselyn julkaistussa lomakkeessa ei ole. Kysymykset, jotka koskevat vastaajien kokemuksia ja ajatuksia eettisistä ongelmista, olivat seuraavat kaksi: ”Kuinka usein olet epäillyt seuraavanlaista tiedevilppiä omassa toimintaympäristössäsi neljän viime vuoden aikana?” ja ”Kuinka usein olet epäillyt seuraavanlaista piittaamattomuutta hyvästä tieteellisestä käytännöstä omassa toimintaympäristössäsi neljän viime vuoden aikana?” Ja mikä kysymys tällaisen väitteen oikeastaan edes voisi oikeuttaa? Vaikka tutkija kysyisikin että ”paheksutko piittaamattomuutta tutkimusetiikasta” ja saisi vastaukseksi ”kyllä” tai vaikkapa ”5” asteikolla 1–5, niin eihän siitäkään voisi tehdä passiivissa ilmaistua johtopäätöstä ”Piittaamattomia asenteita paheksuttiin”.

Jos tämä lause nyt kuitenkin toistuu barometrijulkaisussa ja sen tiedotteissa, niin tuntuu tulevan selväksi, että barometrin tehtäväksi on käsitetty suoraviivainen moralisointi. Mitä muuta tuo voi olla? Olennaista on, että

barometrien esiin nostamat tutkimustulokset kehystetään niin tiukasti moraalisella sanastolla, että paikoitellen tulosten kytkentä kyselyaineistoon hapertuu. Kun ottaa huomioon eettistä ennakoarviointia koskevan viimeaikaisen kritiikin, tuntuu aika uskomattomalta lukea, että tiedeyhteisössä ”paheksutaan”. Kärjistäen voisi kai yhtä hyvin ajatella että tiedeyhteisön tulisi – vaikkapa nyt tieteen etiikankin nimissä – nimenomaan epäillä ja vaikka paheksuakin tieteen etiikaksi nimitettyä oikeaoppisuutta: kuten on useasti todettu, se tekee tieteen käytäntöjen ajattelulle sen karhunpalveluksen, että se ulkoistaa ja muodollistaa tieteen sisäisen ja sisältöläh-töisen autonomisen laadunvalvonnan.

Barometreistä tuleekin tätä kautta mieleen väittää, että ilmapuntarin tavoin ne jollain lailla objektivioivat, tekevät todelliseksi sen, mitä on ilmassa, yleisen tunnun ilmanalasta, ilman että siitä ennen objektivointia voi sanoa sen enempää. Kun ilmapuntari sitten näyttää jotain – olipa se sitten vaikka täysin jumissa tai kalibroimatta – ilmanalan tuntu muuttuu kuin taikauskusta asiaksi, joka jossain hyvinkin epäilemättömässä muodossa on totta. Ja vaikka barometritkin kaiken muun tieteen tavoin ovat avoimia kysymyksille ja debatille, on niissä jotain vastaansanomaton. Muuhun tieteelliseen julkaisemiseen nähden barometrien julkisuus on paljon vähemmän avoin tulkinnoille, kyseenalaistamisille ja debatille. Jollain kummallisella tavalla tieteellisen julkaisemisen piiriin näyttää siis kuuluvan mahdollisuus sanoa että ”poliisiin luotetaan” ja ”piittaamattomuutta paheksutaan”. Voisikin, tai ehkä olisi ihan välttämätöntäkin, höllentää sitä tyylillistä itsestäänselvyyttä joka barometrejä luonnehtii. ■